

גבולות ארצנו במקרא

המאמר "גבולות ארצנו במקרא" נמצא בין כתביו של מוטי הי"ד בצורת טיוטה עם תרשימים ומפות, שעליהם היה בדעתו לעבור ולכתוב מאמר נרחב. מתוך כתב ידו לקטנו את הקטעים על הנושא נחל מצרים, והשתדלנו להשאירם בצביונם המקורי.

"ונסב הגבול מעצמון נחלה מצרים והיו תוצאותיו הימה" (במדבר לד, ה').
 "ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת" (בראשית טו, יח).

במדבר מתרגם יונתן: "מקיסם נילוס דמצראי", והירושלמי: "לנילוס מצרים". ובבראשית: "מנילוס דמצרים עד נהרא רבה נהרא פרת". כלומר הוכחה מפורשת שנחל מצרים הוא הנילוס! כמו כן מובא מדרש בכפתור ופרח, שזכה יהודה שגושן תיכלל בנחלתו משום שהלך לפני אביו להורות לפניו גושנה (המדרש מתבסס על כך, שבנחלת שבט יהודה מוזכרת עיר בשם גושן).

רש"י בפירושו על הכתוב במדבר לד, ג אומר: "ונחל מצרים היה מהלך על פני כל ארץ מצרים שנא' מן השיחור אשר על פני מצרים ומפסיק בין ארץ מצרים לארץ ישראל וארץ אדום אצלה... אם רצה המקום לקרב את כניסתם לארץ היה מעבירם את הנילוס לצד צפון ובאין לארץ ישראל, ולא עשה כן..." (שפתי חכמים — "השיחור היינו, נילוס"). ובפירושו ליהושע יג, ג: "מן השיחור הוא הנילוס הוא נחל מצרים הוא סמוך לתחום מקצוע דרומית מערבית של ארץ ישראל כמו שנא' באלה מסעי, וכן בישעיה כג, ג, וירמיהו ב, יח". הרד"ק בפירושו ליהושע שם אומר בפירוש: "הוא הנילוס — נחל מצרים והוא למקצוע דרומית מערבית של א"י". וכן הרב אליהו מזרחי בפירושו על רש"י מסיק, כי נחל מצרים הוא הנילוס. וכן מובא בילקוט מעם לועז.

להלן נביא דעתיהם של אלה הסוברים, כי נחל מצרים הוא ואדי אל-עריש. הכפתור ופרח (פ"א עמ' 41), מביא את דעת רס"ג בתרגומו הערבי לתורה: "ויסתדיע מן מאול אלי ואדי אל עריש וכיוון כירוג'ה אלי אל-בחר", על הפסוק "ונסב הגבול מעצמון נחלה מצרים והיו תוצאותיו הימה". וכן כותב גם בעל כפתור ופרח: "הרי שנחל מצרים הוא מקצוע מערבית דרומית לא"י וזה הנחל הוא השיחור

וכן פי' רש"י ז"ל. ואיננו היאור... ובלכתך מעזה למצרים תמצא לכמו שלשה ימים או פחות מזה, תחתוך סמוך לכניסתו כמטחוי קשת וחלק, וכן קורים לו היום ואדי אל עריש".

גם הראב"ע סובר כרס"ג, שנחל מצרים אינו הנילוס, וכך הוא מפרש בפ' מסעי ובבראשית: "מנהר מצרים הוא שיחור ולא היאור". אולם נראה שהסתפק בכך, מאחר שאינו קובע היכן הוא נחל מצרים בבירור, אלא מתעלם מקביעה זו.

אך דברי הכפתור ופרח אינם נראים, וכן ענה גם רבי אליהו אב"ד דקהיר בספרו "אבן ספיר". הרדב"ו (ח"ה סימן ב' אלפים ר"ו) כתב: "הרב המזרחי חשב כי נחל מצרים הוא הנילוס כאשר צייר באותה פרשה, ואין לתפוס עליו לפי שהוא ז"ל צייר מה שלא ראה... אלא האמת הברור כי נחל מצרים הוא הנקרא היום ואדי אל עריש... תדע שלא הזכיר רש"י בכל הגבולים נילוס אלא נחל מצרים, משמע שהוא סובר דנחל מצרים לחוד ונילוס לחוד". (הרדב"ו בהלכות תרומות פ"א, ה"ז): "... מותחין חוט עד נחל מצרים הנקרא ואדי אל עריש ומי שאומר נחל מצרים הוא הנילוס — טועה הוא".

הרב מזרחי בתשובתו מביא את דעות הסוברים כי נחל מצרים הוא הנילוס, דהיינו את תרגום יונתן בן עוזיאל, הרד"ק והרא"ם, וכן את הדעות הנגדיות של הרס"ג והרדב"ן, ופוסק, "וסברת הרס"ג ז"ל בפ' מסעי נראית זרה ורחוקה, שנתר חרב ויבש אל הרוב זה הואדי אל עריש הוא נחל מצרים — אתמהא". ופה בנקודה העיקרית לענייננו, כדעת אלו הסוברים, כי גם רש"י גורס שוואדי אל עריש הוא הוא נחל מצרים: "וכמה תמוהין דבריו (של ר' אליהו) שבפרוש כתב רש"י ז"ל בפ' מסעי נחל מצרים והביא פס' מיהושע פ' יג ושם כתב: "נחל מצרים הוא נהר הנילוס הוא האמור בפ' מסעי, ואיך נוכל לומר על רש"י שלא כתב שנהר הנילוס הוא נחל מצרים".

וכן הוכיח בעל המשנת יוסף, שכוונת רש"י היא לנילוס ולא לואדי אלעריש, מכך שבגיטין דף ת, א כתב רש"י: "נמצאת א"י בין הר ההר לנחל מצרים, זה ממערבית צפונית וזה מדרומית מערבית והים במערב, ויש מקום שהים נכנס לתור א"י מהלך ימים רבים בין הר ההר לנחל מצרים" וכו' עכ"ל.

מהלך אדם עשר פרסאות ביום שהם ארבעים מיל (פסחים דף צג, א), ומאחר שמיל הוא אלפיים אמה, נמצא מהלך אדם ביום שמונים אלף אמה, שלפי החתם סופר הם כחמשים ק"מ ביום (49.600 מ', אמה 62 ס"מ) ולפי הגר"ח נאה, הם כ-38.5 ק"מ ביום (38.400 מ', אמה 48 ס"מ)

אם נציב את הור ההר לפי הדעה הסוברת, כי הוא טריפולי (על פי הר"ש סורילאו) ונמתח חוט לנחל מצרים, לפי הדעה שהוא ואדי אלעריש נמצא שהמקום הרחב ביותר בקטע בין יפו לעזה הוא בשעור של 35 ק"מ, שאין בהם אפילו כדי מהלך יום אחד לשתי השיטות. ואם נלך לפי שיטת הכפתור ופרח, כי הור ההר הוא לודקיא (ומסתבר שזו שיטת רש"י, ומוכח להלן) ונמתח משם חוט, הרי הכניסה הרחבה ביותר היא צפונית לטריפולי בשעור של ששים ק"מ, שאפילו לשיטת הגר"ח נאה הם מהלך פחות מיומיים. ורש"י המדייק בלשונו, לא ייתכן שבמקרה זה יכתוב 'מהלך ימים רבים'

על פי הכפתור ופרח המצטט מרש"י 'מהלך יומיים', יתכן שהיה מתאים לשיטת הגר"ח (גאה). אולם באם נסבור שרש"י התכוין לנילוס, הרי אפילו אם נמדוד מן הזרוע הימנית ביותר שלו (הנקראת פילוסין), הרי המרחק כ-155 ק"מ, וזה כבר מתאים לדעת רש"י, שכן הרי זה מהלך למעלה משלושה ימים גם לדעת החתם סופר.

החוקר בר דרומא בספרו "זוה גבול הארץ" (עמ' 85-105), מביא לא מעט הוכחות לשיטה זו, שנחל מצרים הוא לא אחר מאשר הנילוס, ולא ואדי אלעריש. מאחר שבמספר כתובים בא נחל מצרים בהקבלה לנהר פרת, הרי צריך להיות נחל מצרים נחל גדול לפחות כנהר פרת, וזה לא ייתכן לומר אלא אם כן נחל מצרים הוא הנילוס. הכתובים שעליהם הוא מתבסס הם: "מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת" (בראשית טו, יח) וכן "ולא הוסיף עוד מלך מצרים לצאת מארצו כי לקח מלך בבל מנחל מצרים עד נהר פרת כל אשר היתה למלך מצרים". (מלכים ב כד, ז). וכן בחזון הגאולה לישעיהו: "והיה ביום ההוא יחבוט ה' משבולת הנהר עד נחל מצרים, ואתם תלקטו לאחד אחד בני ישראל, והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול ובאו האובדים בארץ אשור והגדחים בארץ מצרים והשתחוו לה' בהר הקדש בירושלים". (כז, יב-יג). אולם מחוץ לזה מדגיש בר דרומא, כי כשם שנהר פרת הוא סמל לאשור, כך גם הנילוס הוא סמלה של מצרים הפוריה הנקראת בבראשית גן ה' (בראשית יג, י). ניתן לומר, כי אנו יוצאים מנקודת הנחה שנהר פרת חייב להקביל לנהר בגודלו הוא, ואין כמוהו כי אם הנילוס, ולא ואדי אלעריש שהוא נחל אכזב ושבמרבית השנה אין בו אפילו מים.

בהוכחתו השניה מדגיש בר דרומא, כי השיחור הוא הנילוס, ומוכיח מישעיהו כג, ג, שם השיחור הוא שם מקביל ליאור. גם בירמיהו ב, יח, שם נהר פרת הוא סמל לממלכת אשור, ומסתבר שגם הנילוס מסמל את ממלכת מצרים. וכן הוכיח החכם גרדינר, שהשיחור הוא הסעיף המזרחי של הנילוס.

בראייתו השלישית אומר בר דרומא, כי הישוב בארץ ישראל היה עד נחל מצרים ומוכיח משמואל א יג, ה, וכן מחנוכת הבית שערך שלמה (דברי הימים ב, ז, ח). אם כן אנו רואים, שהיה ישוב גדול עד נחל מצרים ומשמע שהיה עד הנילוס.

ותנה לגבי זיהוי 'נהר מצרים' מקובל כי הוא הנילוס. אולם מאחר שחוץ מאשר בברית בין הבתרים לא מוזכר בשום מקום 'נהר' כי אם 'נחל מצרים' מקובל לחשוב כי 'נהר מצרים' שהוא הנילוס הוא מה שעתידי להיות לעתיד לבא כהבטחת ה' לאברהם. ואולם נחל מצרים אינו אלא ואדי אלעריש.

אולם בר דרומא מבאר, כי סעיפו הראשי של נהר גדול נקרא נחל, ולכן הסעיף המזרחי נקרא נחל ולא נהר, ומוכיח זאת מישעיהו יא, טו: "והחריים את לשון ים מצרים והניף ידו על הנהר בעים רוחו והכהו לשבעה נחלים". כלומר, נהר המתפלג ומסתעף לסעיפים, סעיפיו נקראים נחלים! וכן הוא אומר, שלנהר יקרא לפנים נחל, מאחר שנהר פירושו סתם זרם הים (יונה ב, ד, תהלים סו, ו), ואף חז"ל אמרו "מים" — זה הים הגדול שנא' ולמקוה המים קרא ימים, ובנחלים אלו הנהרות שנא' "ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן". וכן הוא מוכיח כי נהר ונחל הם היינו הך, מאיוב כ, יז. במדבר כד, ו; ישעיהו סו, יב.

הרב ישראלי שליט"א דוחה רעיון זה שהגילוס הוא נחל מצרים, מאחר שלא יהיה מובן, הכיצד יצאו בני ישראל ממצרים, הרי ארץ גושן בכלל ארץ ישראל היא לפי דיעה זו, ומדוע יעקב אבינו היה זקוק לברכת הקב"ה 'אל תירא מרדה מצרימה' (בראשית מו); וכן יצחק לא הורשה לרדת בזמן הרעב למצרים; וכן מדוע היו צריכים כל כך לטרוח בהעלאת עצמות יעקב לארץ, היות שלא רצה להיקבר במצרים והלא גושן היא ארץ ישראל? מצד שני, יש לנו דעות הסוברות, שנחל מצרים הוא ואדי אלעריש במרכז חצי האי סיני, ואם כן מתי יצאו בני ישראל ממצרים, ואולי אף קיבלו את התורה במצרים? וראה בשמעתין (11, כסלו תשכ"ז) במאמרו של הרב זלמן קורן, שישב את שני ההפכים, על פי שיטה שחידש שם. ומכל מקום נשאר עיקר כמו שהעלינו לעיל, שהגילוס הוא נחל מצרים.